

تأثیر حفاظت پیشگیرانه بر ارزش‌های فرهنگی مجموعه‌های خصوصی میراث کهن

I لیلا صالحیون^I

II مهرانز آزادی^{II}

III رضا وحیدزاده^{III}

VI فائزه تقی‌پور^{VI}

نوع مقاله: پژوهشی؛ صص: ۲۰۵-۱۹۳
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۲۸
شناسه دیجیتال (DOI): 10.30699/PJAS.4.13.193

چکیده

امروزه حفاظت پیشگیرانه به عنوان راهی برای حفظ آثار تاریخی بیش‌ازپیش اهمیت یافته است. حفاظت پیشگیرانه بهترین راهکار برای موزه‌ها به‌شمار می‌رود. با توجه به این‌که بخشی از آثار در مجموعه‌های خصوصی قرار دارند، اعمال این نوع حفاظت در مجموعه‌های خصوصی در سراسر دنیا، در حال گسترش است؛ اما با توجه به این‌که اعمال در انجام این شیوه حفاظتی، عواقب و پیامدهای زیانباری در پی خواهد داشت و با توجه به بررسی شرایط حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی در ایران، هدف از نگارش این مقاله، بررسی مهم‌ترین نتیجه اعمال این نوع حفاظت در این مجموعه‌هاست. روش پژوهش مورد استفاده در این مقاله، آمیخته از نوع کمی-کیفی است و با استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختاری با ۱۴ نفر از متخصصین و بررسی پایایی و روایی مصاحبه‌ها و سپس با تجزیه و تحلیل اطلاعات به روش کلایزی-کن، پرسشنامه تنظیم شده و در اختیار ۹۶ نفر از مجموعه‌داران کشور قرار گرفته است و در نهایت از آزمون فریدمن به منظور اولویت‌بندی مؤلفه‌ها استفاده شده، و پیامدهای ناشی از عدم اعمال این نوع حفاظت، اولویت‌بندی گردیده است. اما پرسش اصلی این است که، پیامدهای عدم استفاده از روش‌های حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌ها چیست و عدم اجرای این روش‌های چه آسیب‌هایی را متوجه آثار تاریخی و تأثیرات آن در جامعه خواهد کرد؟ در این راستا لازم است هم پیامدهای اصلی شناسایی شوند، و هم میزان اهمیت هر یک از آن‌ها مشخص شود. به نظر می‌رسد مهم‌ترین پیامد عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی ایران، مخدوش شدن ارزش‌های فرهنگی آثار موجود در مجموعه‌هاست. نتایج نشان داد که پیامدهای ناشی از عدم استفاده از روش‌های حفاظت پیشگیرانه در سه سطح قابل بیان هستند؛ سطح اول، دسته‌بندی فرسودگی و تخریب آثار موجود است؛ سطح دوم، شامل از بین رفتن ارزش آثار می‌شود؛ و سطح سوم، ایجاد خسارت‌های مادی و معنوی به مجموعه‌داران را نشان می‌دهد. تحلیل‌های آماری نشان می‌دهند، از بین این سه سطح، سطح دوم که شامل از بین رفتن ارزش آثار می‌شود از اهمیت بیشتری برخوردار است.

کلیدواژگان: حفاظت پیشگیرانه، مجموعه‌های خصوصی، ارزش فرهنگی، حفاظت، مجموعه‌داری.

- I. دانشجوی دکتری مرمت آثار تاریخی فرهنگی دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.
 - II. دانشیار گروه مرمت آثار تاریخی فرهنگی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).
m.azadi@au.ac.ir
 - III. استادیار گروه مرمت، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران.
 - IV. استادیار گروه مدیریت فرهنگی، دانشکده علوم تربیتی، روان‌شناسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، اصفهان، ایران.
- * این مقاله مستخرج از رساله دکتری «لیلا صالحیون» تحت عنوان: «تبیین مبانی مدیریت حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی ایران» با راهنمایی: «مهرانز آزادی» و مشاوره «رضا وحیدزاده» و «فائزه تقی‌پور» در گروه مرمت آثار تاریخی فرهنگی دانشگاه هنر اصفهان می‌باشد.

مقدمه

اشیاء تاریخی به لحاظ فرهنگی بسیار ارزشمند هستند و از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند، از طرفی به دلیل گذر زمان ساختارهای آسیب‌پذیری دارند و لازم است در مراقبت از آن‌ها روش‌هایی در پیش گرفته شود که کمترین آسیب به آن‌ها برسد. برخی از آثار تاریخی به صورت خصوصی و شخصی اداره می‌شوند. این آثار گرچه توسط میراث فرهنگی کشور به ثبت رسیده‌اند، اما تحت نظارت دائمی و مستقیم کارشناسان بخش دولتی نیستند، و افرادی عادی از بطن جامعه به سبب علاقه شخصی یا به جهت تداوم فرهنگ و سنت نگاهداری از یادگارهای پیشینیان خود، این آثار موروثی یا خریداری شده را نگاه می‌دارند. در بیشتر دنیا مجموعه‌های خصوصی به طور عمده زمینه‌ساز شکل‌گیری موزه‌ها شده‌اند. عدم وجود مجموعه‌های خصوصی بیش از آن‌که به نفع آثار تاریخی تمام بشود، به ضرر آن‌هاست. بهتر است ایستگاه‌هایی به نام مجموعه‌های خصوصی وجود داشته باشند تا آثار تاریخی در این ایستگاه‌ها متوقف شوند و راه به مرزهای خارج پیدا نکند (Douglass et al., 2017). آثار موجود در مجموعه‌های خصوصی در محیطی متفاوت با موزه نگه‌داری می‌شوند و بدون حمایت و نظارت متخصصان بخش دولتی قرار دارند؛ از سویی اهمیت ارزشی این آثار، کمتر از آثار موزه‌ای نیست و حتی قابلیت تبدیل این مجموعه‌ها به موزه‌های آتی نیز وجود دارد؛ بنابراین تعداد و مقدار این آثار قابل توجه است که به طور قطع وظیفه حفظ و حراست از آن‌ها در وهله نخست برعهده مجموعه‌داران است (محیط‌طباطبایی، ۱۳۸۲). از طرفی ارتباط متخصصان با مجموعه‌داران باعث می‌شود میزان آسیب به اثر هنری کاهش یابد و نیز این ارتباط می‌تواند دانش ما را نسبت به گذشته، بیشتر کند.

ضرورت و اهداف پژوهش: به طور کلی، اشیاء کوچک، آثار هنری و شاهکارهای فرهنگی دیگر جمع‌شده در موزه‌ها و گالری‌های هنری، سنت‌های بومی، افسانه‌ها و متعلقات فرهنگی یک قوم همه و همه جزء لاینفک میراث فرهنگی هستند (قانون اساسنامه میراث فرهنگی کشور، ماده ۱، مصوب: ۱۳۶۷/۰۲/۰۱). آن‌چه لازم است در مورد این میراث فرهنگی مورد توجه قرار گیرد، حفاظت از ارزش‌هایی است که این اشیاء نماینده یا نشان‌دهنده آن هستند.

در مجموع، موضوع قابل تأمل در مورد میراث فرهنگی این است که این آثار تاریخی جدای از بحث مالکیت و مکان نگه‌داری، (موزه یا مجموعه خصوصی) میراث فرهنگی ارزشمند ما را تشکیل می‌دهند، و از آنجا که میراث فرهنگی، میراث باقی‌مانده از گذشتگان است، نشانگر حرکت انسان در طول تاریخ است و با شناسایی آن، زمینه شناخت هویت و خط حرکت فرهنگی میسر می‌گردد و از این طریق زمینه‌های عبرت را برای انسان فراهم می‌آورد. این میراث که منحصر به فرد و غیرقابل جایگزین است، موجودیت‌هایی هستند که به منظور انتقال آن‌ها به آینده، چه فیزیکی و چه فرهنگی و معنوی، مسئولیت حفاظت از آن برعهده نسل فعلی است.

در رابطه با ارزش‌های نگاهداشتی آثار می‌توان به معانی و مفاهیم مختلف آن‌ها اشاره کرد. بسیاری از اشیاء دارای پیام‌اند و به همین دلیل نمادین هستند. هر شیء به جز جنبه مادی یک کارکرد نمادین نیز دارد. مفاهیمی که برای شیء حفاظتی بیان می‌شود، عبارتند از: الف) مفاهیم اجتماعی شامل: مفاهیم فرهنگ متعالی، مفاهیم گروهی، مفاهیم جهان‌بینی. ب) مفاهیم عاطفی (Vinaz, 2005: 62).

اما نایبستی این تفکر برای خواننده مستدل گردد که رابطه یک سویه‌ای از ارزش‌ها به مرمت وجود دارد (یعنی این ارزش‌ها هستند که به مرمت سمت و سو می‌دهند). واقعیت این است که اعمال حفاظتی در خدمت حفظ، احیاء و یا حتی هویداسازی ارزش‌های فراموش شده هستند و باعث شکل‌دهی به انواعی از ارزش‌ها پس از آشکارسازی آن‌ها می‌شوند (حسینی، ۱۳۹۶).

یکی از روش‌هایی که برای حفاظت از این آثار ارزشمند استفاده می‌شود، حفاظت پیشگیرانه است. تمام معیارها و فعالیت‌هایی که با هدف کمینه‌سازی تخریب یا نابودی میراث فرهنگی صورت می‌گیرد، «حفاظت پیشگیرانه» نام دارد (ICOM-CC, 2008). این فعالیت‌ها به صورت غیرمستقیم بر شیء اعمال می‌شود؛ بنابراین برای انجام آن‌ها روی خود شیء، کاری انجام نمی‌شود، بلکه در محیط پیرامون آن تغییراتی صورت می‌گیرد تا شرایط را برای نگه‌داری آن مناسب سازد؛ به عنوان مثال، اقداماتی همچون: تنظیم صحیح و کنترل شرایط محیطی برای نگه‌داری اشیاء به ویژه نور، رطوبت، دما، گازها و آلاینده‌ها و حشرات، بسته‌بندی و انبارداری اشیاء، حمل و نقل صحیح اشیاء، نمایش اشیاء در مجموعه‌ها و موزه‌ها (AIC, 1996, Horniman Museum & Gardens, 2014). نقش حفاظت پیشگیرانه، حذف عامل آسیب یا جلوگیری، کاهش یا به حداقل رساندن عملکرد آن است (ICOM-CC, 2008; National Park Service, 2012). هدف از این مقاله بررسی تأثیر حفاظت پیشگیرانه بر ارزش‌های فرهنگی مجموعه‌های خصوصی است.

پرسش‌ها و فرضیات پژوهش: پیشینه و پژوهش‌هایی که در زمینه حفاظت پیشگیرانه صورت گرفته، نشان می‌دهند اعمال عملیات حفاظت پیشگیرانه معمولاً به لحاظ اقتصادی هزینه زیادی ندارد، اما عدم اعمال آن باعث ایجاد خساراتی خواهد شد که می‌تواند هویت یک ملت را از بین ببرد. عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه می‌تواند به دلایل متعددی اتفاق بیفتد که روشن‌ترین آن‌ها عدم آگاهی مجموعه‌داران از روش‌های حفاظت پیشگیرانه است و در کشور ما با پیشینه تاریخی طولانی و تعداد زیاد آثار موجود در مجموعه‌های خصوصی، لزوم توجه به حفاظت پیشگیرانه به خوبی حس می‌شود؛ اما پرسش اصلی این است که، پیامدهای عدم استفاده از روش‌های حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌ها چیست و عدم اجرای این روش‌های چه آسیب‌هایی را متوجه آثار تاریخی و تأثیرات آن در جامعه خواهد کرد؟ در این راستا لازم است، هم پیامدهای اصلی شناسایی شوند، و هم میزان اهمیت هر یک از آن‌ها مشخص شود؛ به نظر می‌رسد مهم‌ترین پیامد عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی ایران، مخدوش شدن ارزش‌های فرهنگی آثار موجود در مجموعه‌هاست.

روش پژوهش: روش استفاده‌شده در این مقاله، آمیخته از نوع کمی-کیفی است. در این راستا ابتدا با متخصصان و مجموعه‌دارانی که از حفاظت آثار تاریخی و فرهنگی درک علمی دارند، مصاحبه‌هایی نیمه‌ساختاری صورت گرفت و سپس با تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از مصاحبه‌ها، به روش کلایزی-کن، پرسشنامه تنظیم شد. این پرسشنامه‌ها در اختیار عده‌ای از مجموعه‌داران کشور قرار گرفت و نهایتاً با استفاده از آزمون فریدمن پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه، اولویت‌بندی گردید.

پیشینه پژوهش

مجموعه آثار ارزشمند میراث فرهنگی می‌تواند دسته‌ای از مواد یا آثار ملموس (کارها، مصنوعات، آثار هنری نمونه‌ها، بایگانی اسناد، مدارک و غیره) تعریف شود که فرد یا مؤسسه آن‌ها را در محیطی امن گردآوری، طبقه‌بندی و انتخاب کرده است و از آن‌ها حفاظت و نگه‌داری می‌کند و با توجه به عمومی یا خصوصی بودن مجموعه، آن‌ها به گروه‌های کوچک و بزرگ مخاطبان، نمایش می‌دهد؛ همچنین برای شکل‌گیری مجموعه‌ای واقعی، این دسته از آثار باید کلیتی منسجم و معنادار را شکل دهند (دوله و مهرس، ۱۳۹۳).

ارتباط با مجموعه‌داران باعث می‌شود میزان آسیب به اثر هنری کاهش یابد و نیز این ارتباط می‌تواند دانش ما را نسبت به گذشته، بیشتر کند. در برخی موارد مجموعه‌داران آگاهی کافی از چگونگی حفظ آثار دارند، اما روش نگه‌داری آن‌ها درست نیست. برای این افراد، آموزش در زمینه

میراث فرهنگی و سازمان‌های مرتبط با آن بسیار کم است و کاهش اثر تخریبی عملیات آن‌ها تنها با بازدید حضوری از مجموعه و با استفاده از نیروی قانون امکان‌پذیر است. دقیقاً در طرف دیگر این طیف افرادی قرار دارند که برای نفع شخصی آثار هنری و تاریخی را جمع‌آوری نمی‌کنند؛ بلکه این افراد یا به گذشته علاقمند هستند و یا احساس می‌کنند نگه‌داری و حفاظت از میراث گذشتگان وظیفه آن‌ها است (Community outreach, digital heritage and private collections, 2017). در کنگره‌ای که با عنوان «حفاظت پیشگیرانه، تمرین، نظریه‌ها و تحقیقات» در کانادا برگزار شد، بر موضوعاتی مانند: آلودگی آفات، جابه‌جایی آثار برای نمایش، حمل‌ونقل، مخزن آلاینده‌ها و آلودگی‌های اتمسفری تمرکز شد (Ashok & Smith, 1994). «والر»^۱ (مدیر موزه طبیعی کانادا) مطالعاتی در زمینه اهمیت بحران‌ها و نقش آن در حفاظت پیشگیرانه انجام داده و حفاظت پیشگیرانه را از دیدگاه مدیریت بحران، بررسی نموده است (Waller, 1995)؛ همچنین در کنفرانس بین‌المللی میراث معماری، به مفاهیم حفاظت پیشگیرانه، فعالیت‌های عملی موفق در حفاظت پیشگیرانه و وجهه اجتماعی حفاظت پیشگیرانه پرداخته شد (Preventive Conservation, 2011). در دوره آموزشی بین‌المللی که با عنوان «حفاظت پیشگیرانه، کاهش خطرات مجموعه‌ها» در سال ۲۰۱۴ م. برگزار شد، به شرکت‌کنندگان، روش‌های صحیح حفاظت پیشگیرانه را آموزش داده شد. در این دوره بر مدیریت عوامل آسیب‌رسان در مجموعه‌ها تأکید شد (Preventive Conservation, 2014). در دوره دیگر که در انگلستان در زمینه حفاظت پیشگیرانه برپا شد، موضوعات روش‌های جلوگیری و مدیریت گردوغبار و آلودگی (در آثار)، جلوگیری از حشرات با IPM^۲ و پیشگیری‌های ضروری، مورد بحث قرار گرفت (Wirilander, 2012)؛ به‌علاوه در کنفرانس بین‌المللی حفاظت پیشگیرانه که در سال ۲۰۱۶ م. برگزار شد، دیدگاه‌ها و فعالیت‌های انجام‌شده در زمینه حفاظت پیشگیرانه بررسی شد. نتایج این کنفرانس بیانگر این بود که رواج حفاظت پیشگیرانه، مسیر نگه‌داری از میراث گذشتگان را هموارتر می‌کند (Boersma, 2016).

شاید یکی از کلیدی‌ترین موضوعات در مباحث مربوط به حفاظت از میراث فرهنگی، موضوع ارزش است؛ چراکه تمام آن‌چه در رابطه با میراث فرهنگی انجام می‌شود اعم از: شناسایی، صیانت، حفاظت و معرفی همه، نه تنها به خاطر ارزش‌هایی که میراث فرهنگی داراست صورت می‌گیرد؛ بلکه از طریق تعیین و به‌کارگیری این ارزش‌ها و اولویت‌هایی که برای هر یک لحاظ می‌شود، انجام این امور ممکن می‌گردد (حجت، ۱۳۸۰: ۹۵). در این خصوص «برنارد فیلدن» (۱۹۱۹-۲۰۰۸) نیز اشاره می‌کند که: ارزش عبارت‌ست از: قدر و قیمتی که انسان برای اندیشه‌ها و اشیاء و امور پیرامون خود قائل است. دانشی که به مطالعه و بررسی انواع مختلف ارزش‌ها از قبیل: ارزش‌های مادی و معنوی، مذهبی، علمی و فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و هنری و غیره می‌پردازد (حسینی، ۱۳۹۶). اصولاً ارزش‌ها تحت تأثیر عوامل مختلف فرهنگی، عقیدتی، اقتصادی، سیاسی، علمی و طبقات اجتماعی یک جامعه است. نتیجه تحقیقات به عمل آمده در قرن بیستم میلادی نشان می‌دهند که برتری و اعتقادات فرهنگی از هر عامل دیگری در تعیین ارزش‌ها مؤثرترند، ولی این به آن معنی نیست که عوامل دیگر را نادیده بگیریم و فقط یک عامل در تعیین ارزش‌ها دخیل شود (نیکزاد، ۱۳۷۵: ۹۰). اگر مایل به صیانت و حفاظت یک منظر فرهنگی، یک محوطه باستانی یا بنایی تاریخی باشیم، در درجه اول با موضوع فرهنگی مواجه هستیم؛ چراکه در نخستین گام باید تداعی معانی کنیم. ارزش‌ها در حکم نخستین مفاهیمی هستند که باید شناخته شوند (حسینی، ۱۳۹۶). در «قطعنامه ونیز» (The Venice 1964, Charter) به بحث ارزش‌ها با سؤال «چرایی مرمت» پرداخته شد که بعدها اولین کنوانسیون‌ها و توصیه‌نامه‌های یونسکو تأکید بر دارایی فرهنگی داشت که از دهه ۱۹۷۰ م. به بعد به میراث فرهنگی تبدیل شده است. در «منشور بورا» (۱۹۷۹ م. و بازنگری‌های آن به شکل دقیق‌تر به مبحث ارزش‌ها پرداخته شد (The Burra charter, 1979, 1999 & 2013).

منشور بورا ۱۹۹۹ م. اولین سند بین‌المللی است که به تفکیک و طبقه‌بندی ارزش‌های میراث فرهنگی به ارزش‌های زیبایی، تاریخی، علمی و اجتماعی پرداخته، مجموع این ارزش‌ها را «اعتبار فرهنگی» نامیده و هدف حفاظت را حفظ و بازیابی اعتبار فرهنگی مکان، بیان کرده است. آن‌چه این منشور بر آن تأکید می‌کند، برابر دانستن اهمیت و اعتبار همه ارزش‌های یک اثر است (صفا منش و منادی‌زاده، ۱۳۸۲).

به‌طور کلی شناخت ارزش‌ها به سه جهت می‌توانند در طرح مرمت و سیاست‌گذاری‌های مربوط به آن نقش بسزایی داشته باشند؛ دخیل بودن نوع ارزش در انتخاب روش حفاظت، مشخص شدن حدود فرآیند حفظ و مرمت به واسطه شناسایی ارزش‌ها، و تعیین وضعیت تداوم فرآیند حفاظت از طریق شناخت نوع ارزش (حسینی، ۱۳۹۶). در این میان، ارزش‌های فرهنگی به دلیل پیوندهای قدرتمندی که با بدنه جامعه، افکار و اتفاقات تاریخی آن دارند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. با وجود همه پیشینه عملی و پژوهشی که پیرامون حفاظت پیشگیرانه و لزوم آن در مجموعه‌های خصوصی وجود دارد، در مورد چگونگی و کیفیت اجرای حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی اطلاعات چندانی در دسترس وجود ندارد و این خود به نوعی بیانگر اهمیت انجام پژوهش‌های جامع در این زمینه است.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر آمیخته (کیفی-کمی) است. در تحقیقات کیفی، پدیده مورد نظر در شرایط طبیعی بررسی شده و تمرکز اصلی بر روی نقطه نظرهای شرکت‌کنندگان در فرآیند پژوهش و معنایی که آنان به پدیده مورد مطالعه نسبت می‌دهند، است (بازرگان‌هرندی، ۱۳۸۷: ۴۵). دلیل استفاده از این روش در تحقیق حاضر آن است که در حال حاضر ادبیات کافی درباره وضعیت حفاظت پیشگیرانه در زمینه مفاهیم، مبانی و روش اجرای آن و همچنین نحوه مدیریت آن در مجموعه‌های خصوصی اطلاعات کافی و مشخص وجود ندارد؛ همچنین جهت کسب اطلاعات دقیق و دستیابی به تجارب مدیران از روش پدیدارشناسی استفاده شد. در این روش به منظور ابزار گردآوری اطلاعات، مصاحبه نیمه‌سازمان‌یافته و عمیق در نظر گرفته شده است؛ لذا محقق با مشارکت‌کنندگان منتخب وارد گفتمان هدفمند (مصاحبه) شد تا تصویری واضح و خالص از موضوع پژوهش تبیین گردد. روش نمونه‌گیری و انتخاب مشارکت‌کنندگان در تحقیق، هدفمند با تنوع حداکثری بود. در این مرحله ترجیح بر آن بود تا موارد متمایزی انتخاب شوند که جنبه‌های مختلف پدیده یا مشکل را نشان دهند. در این تحقیق مصاحبه تا جایی ادامه پیدا کرد که اطلاعات به حد اشباع برسد. به همین منظور در مجموع با ۱۴ نفر مصاحبه شد؛ همچنین مشارکت‌کنندگان در مصاحبه، از بین اساتید، صاحب‌نظران و عوامل مختلفی که حوزه‌های گوناگون حفاظت از آثار میراثی، مجموعه‌داری و موزه‌داری را به صورت علمی یا عملی درک و تجربه کرده‌اند، انتخاب شدند تا دسترسی به حداکثر عمق و گستره اطلاعات حاصل شود.

در ادامه، با استفاده از روش هفت مرحله‌ای کولایزی-کن، تجزیه و تحلیل یافته‌ها انجام شد و تعداد ۴۷ مفهوم به دست آمده از نتایج مصاحبه‌ها طبقه‌بندی شدند. برای ارزشیابی روایی مصاحبه، حاصل کار پس از ویرایش به فرد مشارکت‌کننده بازگردانده شد تا مجدداً آن را ویرایش نماید. ضمناً مطالب و مصاحبه‌ها در چندین نوبت به اساتید و خبرگان این حوزه ارائه، و نقطه نظرات اصلاحی آنان در خصوص چگونگی هدفمند نمودن مصاحبه‌ها در «صورت مصاحبه» اعمال گردید. در این پژوهش برای رعایت ویژگی قابلیت سازگاری (اطمینان) (عباس‌زاده، ۱۳۹۱) و برای رسیدن به پایایی، از وجود دو مصاحبه‌کننده یا یک مشاهده‌گر برای انجام مصاحبه و ثبت اطلاعات حاصل از مصاحبه‌ها استفاده شد؛ همچنین در انجام برخی از مصاحبه‌ها از افراد دیگری که از روش

و محتوای پژوهش مطلع بودند جهت انجام مصاحبه استفاده شد و نتایج حاصل از این دو مصاحبه تا رسیدن به اطمینان قابل قبول با یکدیگر مقایسه شد.

روش تجزیه و تحلیل یافته‌ها در این پژوهش براساس روش استیوک-کولایزی-کن است. در این روش، ابتدا تجارب شخص مصاحبه‌شونده با پدیده‌ای که تحت مطالعه است، توصیف می‌شود؛ سپس فهرستی از جملات و عبارات معنی‌دار ایجاد شد، و پس از آن محقق عبارات و جملاتی را که از طریق مصاحبه یا سایر منابع داده‌ها در رابطه با این‌که چگونه مشارکت‌کنندگان موضوع حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی را تجربه کرده‌اند(؟) کرد و در ادامه این عبارات و جملات معنی‌دار فهرست شده و به هر یک از آن‌ها براساس روش استیوک-کولایزی-کن ارزش یکسان داده شد؛ سپس شاخص‌ها و مؤلفه‌ها استخراج گردید و به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شد.

در ادامه از روش کمی استفاده شد تا نتایج حاصل از بخش کیفی سنجیده شود، و با استفاده از روش پیمایشی مهم‌ترین عوامل از نظر پاسخ‌گویان شناسایی و سنجیده شود. در این راستا، با استفاده از نتایج بخش کیفی و براساس طیف پنج درجه‌ای لیکرت (کاملاً موافق، موافق، بی‌نظر، مخالف، کاملاً مخالف)، «پرسشنامه محقق‌ساخت» به‌عنوان ابزار گردآوری یافته‌ها طراحی شد. به‌منظور توزیع پرسشنامه، حجم نمونه‌گیری با استفاده از روش فرمول کوکران تعیین شد. جامعه آماری در این پژوهش مجموعه‌داران خصوصی در ایران هستند که تعداد آن‌ها حدود ۱۲۵ نفر بود و نمونه‌گیری از بین این افراد انجام شد. نمونه‌گیری انتخاب تعدادی از افراد از یک جامعه به‌عنوان نماینده است که برای این پژوهش تعداد ۹۵ نفر تعیین شد؛ سپس به‌منظور بررسی روایی محتوایی آزمون در این پژوهش از ضریب روایی محتوایی «لاوشه» استفاده گردید. برای این منظور پرسش‌ها در اختیار برخی از پاسخ‌دهندگان قرار داده شد و از آن‌ها خواسته شد که مشخص کنند آیا پرسش‌های آزمون صفت موردنظر را اندازه‌گیری می‌کند یا خیر؟

همچنین روایی محتوا براساس قضاوت متخصصین صورت گرفته است. برای قضاوت در مورد روایی محتوا استفاده از نظرات ۵ الی ۱۵ نفر از متخصصین توصیه شده است (ادیب، ۱۳۹۷)؛ بنابراین محاسبه روایی از نظرات کارشناسان متخصص در زمینه محتوای آزمون استفاده شد و تعداد متخصصین ۱۰ نفر در نظر گرفته شدند. از هر یک از متخصصین خواسته شد تا هر یک از پرسش‌ها را براساس طیف سه بخشی لیکرت «گویه ضروری است»، «گویه مفید است، ولی ضروری نیست»، و «گویه ضرورتی ندارد» پاسخ دهند؛ پس از آن، به‌منظور تعیین پایایی پرسشنامه از ضریب «آلفای کرونباخ» استفاده شد. برای این منظور با استفاده از داده‌های به‌دست آمده از ۳۰ پرسشنامه، میزان ضریب اعتماد آن با روش آلفای کرونباخ به کمک نرم‌افزار آماری SPSS 23 محاسبه گردید، و در نهایت، پرسشنامه پس از تأیید پایایی و روایی با ۱۹ پرسش آماده شد و طبق حجم نمونه تعیین شده بین ۹۵ نفر از جامعه آماری در سطح کشور توزیع شد؛ سپس به‌منظور بررسی پرسش‌ها، از آزمون «تی‌تک» نمونه‌ای، و پس از آن برای بررسی یکسان بودن و اولویت‌بندی (رتبه‌بندی) از متغیرهای وابسته، از آزمون فریدمن، استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های استخراج‌شده از اظهارات و مفاهیم در پاسخ به پرسش مصاحبه‌دسته‌بندی گردید؛ سپس باتوجه به روش پژوهش که مبتنی برالگوی استیوک-کولایزی-کن بود، هفت مرحله جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها صورت گرفت. براساس اطلاعات جمع‌آوری شده از عبارات و جملات مهم، یک مفهوم که بیانگر معنی اصلی تفکر شخص بود، استخراج شد که در نهایت با حذف مفاهیم اضافه، تعداد ۴۷ مفهوم به‌دست آمد.

لازم به ذکر است پژوهشگر پس از مصاحبه با مشارکت‌کنندگان، جملاتی که حاوی مفاهیم

موردنظر شرکت‌کننده و موضوع پژوهش بوده است را بدون هیچ‌گونه دخل و تصرف استخراج نموده است. جهت موثق بودن مطالب به توصیفات اصلی رجوع و داده‌های نامتناسب را در تجزیه و تحلیل دخالت نداده است.

بعد از استخراج مفهوم مهم و اساسی عبارات، برطبق مراحل اول تا چهارم کولایزی، پس از مطالعه مفاهیم تدوین شده، مفاهیم متشابه دسته‌بندی و مرتب شدند؛ بدین ترتیب دسته‌های موضوعی از مفاهیم مشابه تشکیل شد. در ادامه، پژوهشگر تلاش نمود مفاهیم اصلی مبین پدیده موردنظر را در قالب چند مضمون اصلی ارائه نماید و به ساده‌ترین شکل به توصیف موضوع بپردازد که نتیجه آن در جدول ۱ ارائه گردیده است. این مفاهیم حاصل بخش کیفی تحقیق پژوهشگر بوده و از مصاحبه با متخصصان حاصل شده است.

براساس جدول ۱، این مفاهیم پیامدهای حاصل از عدم اجرای حفاظت پیشگیرانه در سطح دوم، شامل شش دسته است؛ ۱- فرسودگی و تخریب آثار و میراث فرهنگی، تسریع و ادامه روند تخریب این مواریت. ۲- از بین رفتن ارزش‌های فرهنگی، اقتصادی، زیبایی‌شناختی و دیگر ارزش‌های آثار. ۳- از بین رفتن هویت تمامیت و اعتبار آثار. ۴- از بین رفتن سنت و هویت فرهنگی خانواده‌های مرتبط با مجموعه‌های خصوصی. ۵- وارد آمدن خسارت به مجموعه‌داران. ۶- عدم امکان بررسی توسط محققان، می‌شود. این پیامدها را می‌توان در سه دسته کلی شامل: ایجاد فرسودگی در آثار موجود در مجموعه‌ها، از بین رفتن ارزش‌های این آثار و ایجاد خسارت‌های مادی و معنوی در آثار، دسته‌بندی کرد. در مرحله بعدی از بین این سه دسته، مهم‌ترین آن‌ها را با استفاده از روش‌های آماری خواهیم یافت؛ سپس با به دست آوردن نتایج حاصل از توزیع پرسشنامه‌ها و اعمال آزمون فریدمن بر مؤلفه‌های مختلف، نتایج پژوهش استخراج شد.

پرسش اصلی: پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی به چه میزان است؟

نتایج استفاده از آزمون تی‌تک، نمونه‌ای برای این مؤلفه در جدول ۲ آورده شده است. نتایج نشان می‌دهند که میانگین همه نمرات در پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه بالاتر از ۳ به دست آمد، همچنین سطح معناداری (P-Value) کوچک‌تر از ۵٪ ($P < 0/05$) و قدر مطلق تی محاسبه شده بزرگ‌تر از تی جدول (۱/۹۶) در سطح اطمینان ۹۵٪ به دست آمد؛ بنابراین فرضیه صفر رد و فرضیه مقابل مبنی بر این که میزان پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی مخالف ۳ قرار دارد، مورد تأیید قرار گرفت. از طرف دیگر، با توجه به این که حدود بالا و پایین فاصله اطمینان مثبت هستند، می‌توان نتیجه گرفت که میزان هر یک از پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی در سطح بالاتر از متوسط قرار دارد.

پرسش فرعی: رتبه‌بندی گویه‌های پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی چگونه است؟ (نتایج آزمون فریدمن در جدول ۳ آمده است).

نتایج آزمون فریدمن دارای دو خروجی است؛ خروجی اول (جدول ۳)، آمار توصیفی است که میانگین رتبه‌های هر متغیر را نشان می‌دهد. هرچقدر میانگین رتبه‌ها بزرگ‌تر باشد، اهمیت آن متغیر بیشتر است؛ بنابراین می‌توان گفت «از بین رفتن ارزش‌های فرهنگی آثار» دارای میانگین رتبه بالاتری (۱۲/۸۱) نسبت به سایر پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه است و از اهمیت بیشتری نیز برخوردار است و به همین ترتیب سایر فعالیت‌ها در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند.

در نمودار ۱، میانگین رتبه در آزمون پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه، از بین رفتن ارزش‌های فرهنگی به عنوان مهم‌ترین پیامد، با رنگ قرمز تیره نشان داده شده است. پس از آن، به ترتیب آسیب به مواریت فرهنگی کشور (قرمز) و نیاز به اقدامات پرهزینه مرمتی (صورتی) مهم‌ترین پیامدهای عدم اجرای حفاظت پیشگیرانه هستند.

جدول ۱. مفاهیم طبقه‌بندی شده در دسته‌های هم‌مفهوم (نگارندگان، ۱۳۹۸).

ردیف	اظهارات معنی‌دار شرکت‌کنندگان در پژوهش (مفاهیم سطح اول)	طبقه‌بندی دسته‌های هم‌مفهوم (مفاهیم سطح دوم)	مفاهیم سطح سوم
۱	آسیب به موروث فرهنگی کشور	فرسودگی و تخریب آثار	فرسودگی آثار
۲	فرسودگی و تخریب آثار		
۳	آسیب به سایر آثار		
۴	ادامه روند پیوسته فرسایش آثار		
۵	تسریع روند تخریب و آسیب به آثار		
۶	عدم حراست از کیفیت آثار		
۷	آسیب به سایر آثار	از بین رفتن ارزش‌های آثار	پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی
۸	از بین رفتن ارزش‌های فرهنگی		
۹	از بین رفتن ارزش‌های علمی آثار		
۱۰	از بین رفتن ارزش‌های تاریخی آثار		
۱۱	از بین رفتن ارزش‌های معنوی آثار		
۱۲	از بین رفتن ارزش‌های اقتصادی آثار		
۱۳	از بین رفتن ارزش‌های زیباشناختی آثار		
۱۴	از بین رفتن ارزش‌های نمادی آثار		
۱۵	از بین رفتن ارزش‌های موروثی آثار		
۱۶	از بین رفتن ارزش‌های عاطفی		
۱۷	عدم تعامل بین ارزش‌های گوناگون آثار		
۱۸	عدم حفظ تمامیت آثار		
۱۹	عدم حراست از کیفیت آثار		
۲۰	از بین رفتن هویت	از بین رفتن هویت آثار	از بین رفتن ارزش‌ها
۲۱	آسیب به موروث فرهنگی کشور		
۲۲	عدم اعتبار آثار فرهنگی		
۲۳	عدم حفظ تمامیت آثار		
۲۴	مصون نبودن انسجام آثار برای نسل‌های آینده		
۲۵	احیا نشدن نمادهای گذشته		
۲۶	از بین رفتن گالری‌های شخصی	از بین رفتن سنت و هویت فرهنگی خانواده‌ها مرتبط با مجموعه‌های خصوصی	
۲۷	از بین رفتن آداب و رسوم خانواده‌ها		
۲۸	از بین رفتن وابستگی‌های فرهنگی		
۲۹	از بین رفتن تاریخ خانواده‌ها		
۳۰	از بین رفتن پیوند با گذشته		
۳۱	از بین رفتن ارتباط با نسل آینده		
۳۲	عدم اطلاع از نحوه زیست گذشته		
۳۳	منتقل نشدن شیوه تفکر، سیر فکری و فرهنگی گذشته		
۳۴	از بین رفتن ارزش مجموعه‌های خصوصی و مجموعه‌داری		
۳۵	خسارت مالی مجموعه‌دار		
۳۶	خسارت معنوی مجموعه‌دار به لحاظ تضعیف روحیه او در ادامه کار		

	خسارت مادی و معنوی		نامیدی و رها کردن شغل مجموعه داری توسط مجموعه دار	۳۷
			مفقود شدن آثار فرهنگی تاریخی	۳۸
			سرقت آثار	۳۹
			عدم پیشرفت حرفه مجموعه داری	۴۰
			از بین رفتن گالری های شخصی	۴۱
			کاهش طول عمر آثار	۴۲
			تسریع روند تخریب و آسیب به آثار	۴۳
			نیاز به اقدامات پرهزینه مرمتی آثار	۴۴
			عدم بررسی آثار توسط محققین	۴۵
		گسستگی در ارتباط بین پژوهشگر با آثار مجموعه به جهت تخریب و در نتیجه عدم وجود بعضی آثار		

جدول ۲. آزمون تی تک نمونه ای جهت بررسی وضعیت پرسش های پرسشنامه در پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه (نگارندگان، ۱۳۹۸).

پرسش های پرسشنامه	میانگین	آماره تی	Sig	وضعیت مؤلفه
آسیب به موارث فرهنگی کشور	۴/۰۳	۹/۲۸۱	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
فرسودگی و تخریب آثار	۴/۲۲	۱۲/۰۷۰	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
آسیب به سایر آثار	۴/۲۰	۱۲/۸۳۶	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
خسارت مالی مجموعه دار	۳/۹۵	۷/۸۲۸	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
گسستگی در ارتباط بین پژوهشگر با آثار مجموعه به جهت تخریب و در نتیجه عدم وجود بعضی آثار	۳/۹۵	۹/۱۲۵	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
عدم پیشرفت حرفه مجموعه داری	۳/۷۴	۵/۸۵۸	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارزش های علمی آثار	۳/۹۸	۸/۶۱۶	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارزش های فرهنگی آثار	۳/۹۱	۸/۹۳۹	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارزش های معنوی آثار	۳/۸۷	۷/۹۵۲	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارزش های اقتصادی آثار	۴/۲۲	۱۸/۰۶۵	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارزش های زیباشناختی آثار	۴/۰۶	۱۲/۵۰۷	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارزش های نمادی آثار	۳/۹۲	۹/۲۵۴	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارزش های موروثی آثار	۳/۹۰	۸/۷۷۸	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارزش های عاطفی	۳/۶۶	۵/۹۹۹	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن تاریخ خانواده ها	۳/۷۰	۶/۶۶۳	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
کاهش طول عمر آثار	۴/۱۶	۱۲/۰۸۱	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
نیاز به اقدامات پرهزینه مرمتی آثار	۴/۲۷	۱۴/۶۳۲	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
عدم تعامل بین ارزش های گوناگون آثار	۳/۷۸	۸/۸۳۸	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط
از بین رفتن ارتباط با نسل آینده	۴/۱۷	۱۳/۳۷۲	۰/۰۰۰	بالاتر از متوسط

جدول ۳. نتایج آزمون فریدمن (میانگین رتبه‌های متغیرها) در پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه (نگارندگان، ۱۳۹۸).

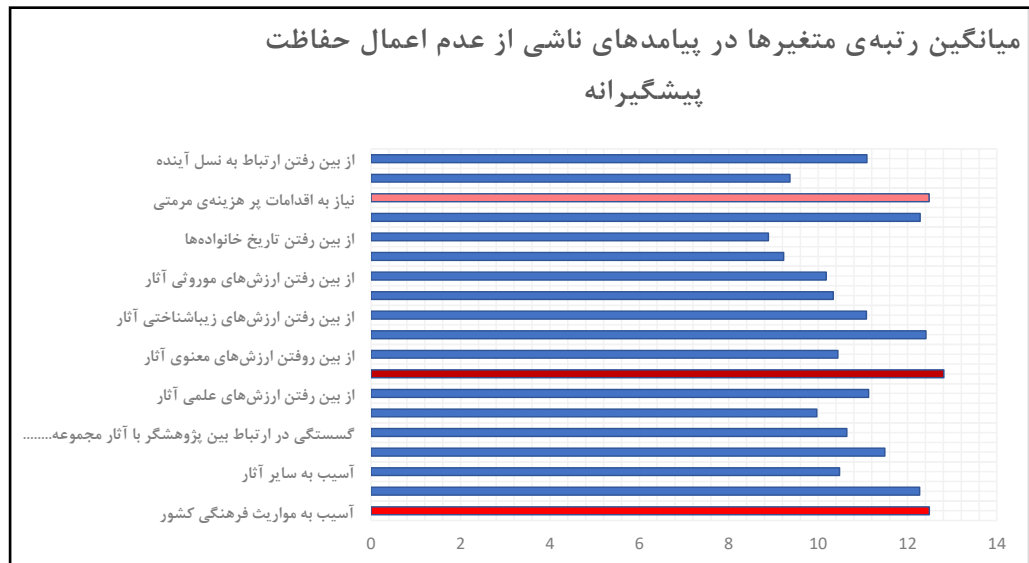
متغیرها	میانگین رتبه در آزمون	درجه اهمیت
آسیب به موارث فرهنگی کشور	۱۲/۴۹	۲
فرسودگی و تخریب آثار	۱۲/۲۷	۶
آسیب به سایر آثار	۱۰/۴۸	۱۲
خسارت مالی مجموعه دار	۱۱/۴۹	۷
گسستگی در ارتباط بین پژوهشگر با آثار مجموعه به جهت تخریب و در نتیجه عدم وجود بعضی آثار	۱۰/۶۴	۱۱
عدم پیشرفت حرفه مجموعه داری	۹/۹۷	۱۶
از بین رفتن ارزش‌های علمی آثار	۱۱/۱۳	۸
از بین رفتن ارزش‌های فرهنگی آثار	۱۲/۸۱	۱
از بین رفتن ارزش‌های معنوی آثار	۱۰/۴۴	۱۳
از بین رفتن ارزش‌های اقتصادی آثار	۱۲/۴۱	۴
از بین رفتن ارزش‌های زیباشناختی آثار	۱۱/۰۸	۱۰
از بین رفتن ارزش‌های نمادی آثار	۱۰/۳۴	۱۴
از بین رفتن ارزش‌های موروثی آثار	۱۰/۱۸	۱۵
از بین رفتن ارزش‌های عاطفی	۹/۲۳	۱۸
از بین رفتن تاریخ خانواده‌ها	۸/۸۹	۱۹
کاهش طول عمر آثار	۱۲/۲۸	۵
نیاز به اقدامات پرهزینه مرمتی آثار	۱۲/۴۸	۳
عدم تعامل بین ارزش‌های گوناگون آثار	۹/۳۷	۱۷
از بین رفتن ارتباط با نسل آینده	۱۱/۰۹	۹

جدول ۴. نتایج آزمون فریدمن (نتیجه معناداری)، (نگارندگان، ۱۳۹۸).

χ^2	۲۰	۰/۰۰۰	۰/۰۵
۸۴/۳۸۷			

نتیجه‌گیری

به استناد پرسش اصلی و فرضیه پژوهش، برای یافتن پیامدهای عدم اجرای روش‌های حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی ایران، تلاشی به کار بسته شد تا پیامدهای عدم استفاده از روش‌های حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌ها را مشخص کند. در همین راستا، نتایج مطالعات نشان می‌دهند پیامدهای ناشی از عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی را می‌توان در سه سطح و سه دسته کلی دسته‌بندی کرد.

نمودار ۱. خروجی دوم جدول ۴، به ترتیب، مقدار آماره کای دو، درجه آزادی و سطح معناداری را ارائه می‌کند. به دلیل این که مقدار «پی‌ولیو» کمتر از مقدار خطای ۰/۰۵ است ($p < 0.05$)، ادعای یکسان بودن میانگین رتبه‌های متغیرها پذیرفته نمی‌شود. نمودار رتبه‌بندی متغیرها به طور خلاصه در این نمودار نشان داده شده است (نگارندگان، ۱۳۹۸).

دسته اول، دسته‌بندی فرسودگی و تخریب آثار موجود است، بدین معنا که پیامدهای عدم اعمال حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی ایران شامل: آسیب به موراث فرهنگی کشور، تخریب آثار، آسیب به سایر آثار، ادامه روند پیوسته فرسایش آثار، تسریع روند تخریب و عدم حراست از کیفیت آثار خواهد بود.

دسته دوم، احتمالاً با اهمیت بیشتر از سطح اول شامل از بین رفتن ارزش آثار می‌شود. از بین رفتن ارزش آثار فرهنگی خود شامل سه زیر سطح خواهد بود؛ ۱. از بین رفتن مستقیم ارزش آثار که شامل از بین رفتن ارزش‌های علمی، تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و زیبایی آثار است. ۲. از بین رفتن هویت آثار که باعث آسیب به موراث کشور و عدم اعتبار آن‌ها در آینده خواهد شد و برای نسل‌های آینده باقی نخواهد ماند، چون انسجام آن‌ها حفظ نمی‌شود. ۳. از بین رفتن سنت و هویت فرهنگی خانواده‌ها مرتبط با مجموعه‌های خصوصی که خود شامل از بین رفتن آداب و رسوم خانواده‌ها و وابستگی‌های فرهنگی آن‌ها خواهد شد.

دسته سوم از دسته‌بندی کلی پیامدهای ناشی از عدم حفاظت پیشگیرانه، ایجاد خسارت‌های مادی و معنوی به مجموعه‌داران است؛ از آن جمله می‌توان به از بین رفتن ارزش مجموعه‌داری، خسارت معنوی به مجموعه‌دار به دلیل تضعیف روحیه او، مفقود شدن آثار تاریخی، سرقت آن‌ها، کاهش طول عمر آثار، نیاز به اقدامات پرهزینه مرمتی و تسریع روند تخریب اشاره کرد.

برای تکمیل نتایج به دست آمده در بخش کیفی، محاسبات کمی هم صورت گرفت. نتایج بخش کمی مطالعات در آزمون فریدمن نشان می‌دهد که از بین همه پیامدهای ممکن برای عدم اجرای حفاظت پیشگیرانه از بین رفتن ارزش‌های فرهنگی آثار، آسیب به موراث کشور و نیاز به اقدامات پرهزینه مرمتی به لحاظ اهمیت به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم اهمیت قرار می‌گیرند. مهم‌ترین پیامد ناشی از عدم اعمال این نوع حفاظت، از بین رفتن ارزش‌های فرهنگی در کشور بوده است. از آنجا که مهم‌ترین دلیل برای نگرانی از میراث فرهنگی ارزش‌هایی است که آن‌ها همراه با خود دارند و با حفظ اصل امانت‌داری، باید به نسل آینده منتقل شود، از بین رفتن

ارزش‌های فرهنگی به‌عنوان مهم‌ترین پیامد عدم اجرای حفاظت پیشگیرانه بسیار قابل توجه است و این خود می‌تواند دلیل محکمی باشد تا نهادها و سازمان‌های مسئول، اقدامات جدی‌تری در راستای اجرای حفاظت پیشگیرانه در مجموعه‌های خصوصی ایران انجام دهند؛ علاوه بر این، به دلیل تخریب اشیاء در مجموعه‌ها، ارتباط بین محققین و مجموعه‌ها از هم گسیخته خواهد شد و مانع بررسی محققین بر روی این اشیاء - و احتمالاً انقطاع تاریخی - خواهد شد.

پی‌نوشت

1. Waller
2. Integrated pest management

کتابنامه

- ادیب برومند، عبدالعلی، (۱۳۹۲). نگارستان ادیب. اصفهان: گلدسته.
- بازرگان‌هرندی، عباس، (۱۳۸۷). «روش تحقیق آمیخته: رویکرد برتر برای مطالعات مدیریت». فصل‌نامه دانش مدیریت، دوره ۲۱، شماره ۴، صص: ۳۶-۱۹.
- دوله، آندره؛ و مه‌رس، فرانسوا، (۱۳۹۳). مفاهیم کلیدی موزه‌شناسی. ترجمه کورس سامانیان، مرضیه حکمت، معصومه کریمی، تهران: ایکوم.
- حجت، مهدی، (۱۳۸۰). بنیان‌های مکتب نقاشی اصفهان. تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
- حسینی، بهشاد، (۱۳۹۶). «تبیین ارزش‌های دیوارنگاره‌های ایرانی با رویکرد ثبت جهانی میراث غیرمنقول و تدوین مبانی حفاظت». رساله دکتری مرمت اشیاء تاریخی فرهنگی، دانشگاه هنر اصفهان (منتشر نشده).
- دستورالعمل اجرایی اعطای پروانه مجموعه‌داری اموال فرهنگی تاریخ و هنری منقول مجاز. فصل اول، ماده یک.
- عباس‌زاده، محمد، (۱۳۹۱). «تأملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی». نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، دوره ۲۳، شماره ۱، صص: ۳۴-۱۹.
- صفامنش، کامران؛ و منادی‌زاده، بهروز، (۱۳۸۲). «مبانی ارزش‌گذاری بناها و مجموعه‌های قدیمی». نشریه شهرسازی و معماری هفت شهر، دوره اول، شماره ۱۲ و ۱۳، صص: ۳۱-۴۵.
- قانون اساسنامه میراث فرهنگی کشور. مصوب: ۱۳۶۷/۰۲/۰۱.
- محیط‌طباطبایی، سیداحمد، (۱۳۸۲). میراث معنوی بشری. تهران: اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی سازمان میراث فرهنگی کشور.
- نیکزاد، محمود، (۱۳۷۵)، تاریخ هنر ایران. جلد ۲، تهران: آرون.

- AIC,. (1996). *AIC Definitions of Conservation Terminology*. Access from <http://cool.conservation-us.org/waac/wn/wn18/wn18-2/wn18-202.html>.

- *Burra Charter: The Australia ICOMOS Carter for Places of Cultural Significance*, 1979, 1999 and 2013, Springer, New York, <https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2>.

- Douglass, M.; Kuhnel, D.; Magnani, M.; Hittner, L.; Chodoronek, M. & Samantha P., (2017). "Community outreach. digital heritage and private collections: a case study from the North American Great Plains". *World Archaeology*, No. 49: 5, Pp: 623-638. DOI: 10.1080/00438243.2017.1309299.

- Horniman Museum & Gardens,. (2014). *Collections Conservation and Care*, Access from: <http://www.horniman.ac.uk/collections/collections-conservation-and-care-150>.
- National Park Service, (2012). *NPS Museum Handbook*. Part I: Museum Collections, Washington DC, National Park Service Access From: <http://www.nps.gov/museum/publications/MHI/mushbkI.html>.
- Ashok, R., & Smith, P., (1994). *IIC Ottawa Congress: Preventive Conservation—Practice, Theory and Research*. London: International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works.
- Preventive Conservation of Architectural Heritage. (2011). Nanjing, China.
- Wirilander, H., (2012). “Preventive Conservation”. A Key Method to Ensure Cultural Heritage Authenticity and Integrity in the Preservation Process. *Econservationthe Online Magazine*, Autumn, No. 24, Pp: 6-34.
- Preventive Conservation: Reducing Risks to Collections. (2014). Tianjin. China (a collaboration between ICCROM, State Administration for Cultural Heritage (SACH) and the Chinese Academy for Cultural Heritage (CACH). from 21 July to 8 August 2014).
- Boersma, F., (2016). “Preventive conservation—more than ‘dusting objects’? An overview of the development of the preventive conservation profession”. *Journal of the Institute of Conservation*.
- Vinaz, Salvador Munoz, (2005). *Contemporary theory of conservation*. Elsevier.
- *The Venice Charter: International Charter for The Conservation and Restoration of Monuments and Sites*, (1964). International Council On Monuments and Sites (Icomos), Second International Congress of Architects and Technicians of Historic Buildings.
- Waller, R. R., (1995). *Risk Management Applied to Preventive Conservation Storage of Natural History Collections: A Preventive Conservation Approach*.